

Vliv nízké pracovní intenzity na chudobu v České republice a Slovenské republice¹

Martina MYSÍKOVÁ – Jiří VEČERNÍK* – Tomáš ŽELINSKÝ**

Impact of the Low Work Intensity on Poverty in the Czech Republic and the Slovak Republic

Abstract

While poverty has long been a phenomenon closely related to the life cycle of family, in recent decades is increasingly dependent on the economic participation of household members. In addition, this change in post-communist countries is associated with the economic and social transformation, which has led to an increasing income inequality. The study of relationships between work intensity and poverty is only at its beginning in transition countries. Using statistical surveys EU-SILC we analyse the specific effect of work intensity on two indicators of poverty – “at-risk-of-poverty rate“, and the “making ends meet” in the Czech Republic and the Slovak Republic between 2005 and 2013. The analysis is set in the Central European context, which shows a relatively good situation in both countries. The work intensity of households is an important factor of the risk of income poverty and financial difficulties of households. In spite of a certain weakening, it keeps a high importance.

Keywords: *work intensity, poverty, financial difficulties, labour market, Czech Republic, Slovak Republic*

JEL Classification: I31, I32, J21, J22

* Martina MYSÍKOVÁ – Jiří VEČERNÍK, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika; e-mail: martina.mysikova@soc.cas.cz; jiri.vecernik@soc.cas.cz

** Tomáš ŽELINSKÝ, Technická univerzita v Košiciach, Ekonomická fakulta, Katedra regionálnych vied a manažmentu, Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovenská republika; e-mail: tomas.zelinsky@tuke.sk

¹ Práce na této studii byly podpořeny projektem GAČR č. 14-15008S *Měníci se hodnoty práce a zaměstnání v České republice v komparativní perspektivě* a projektem VEGA 2/0065/15 *Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030*. Autoři děkují dvěma anonymním recenzentům, jejichž připomínky výrazně přispěly k dopracování článku.

Úvod

Zatímco chudoba byla po dlouhou dobu projevem úzce souvisejícím s životním cyklem rodinného života, v posledních dekadách je stále více závislá na pracovním zapojení členů domácností.

Jinými slovy, namísto převažující demografické závislosti se prosazuje ekonomická závislost související s uplatněním na trhu práce. Proměňám v této oblasti odpovídá pozornost, kterou současný ekonomický a sociální výzkum věnuje uvedeným souvislostem, konkrétně pak chudobě osob žijících v domácnostech s pracujícími členy – tzv. *in-work poverty*.

V postkomunistických zemích navíc uvedená proměna v determinaci chudoby souvisí s ekonomickou a společenskou transformací – byla zrušena povinná zaměstnanost a prohloubila se mzdová a příjmová diferenciacce. Protože mzdy byly v minulém režimu na nízké úrovni, rodinné dávky byly ve vztahu k nim relativně vysoké, takže korelace mezi výdělkem pracujících osob a čistými příjmy jejich domácností byla slabá a výsledné rozdíly v příjmech malé. Po roce 1990 se relativní hladina rodinných dávek vůči mzdám snížila a korelace mezi výdělkem a příjmy domácností posílila (Večerník, 2009, kap. 5). Pracovní intenzita domácností se silněji promítá do jejich disponibilních příjmů.

Na rozdíl od západních zemí, kde je studium vztahu pracovní intenzity a chudoby už poměrně pokročilé (viz např. Cantillon et al., 2004; Ward a Ozdemir, 2009; Frazer a Marlier, 2010; Spannagel, 2013), v tranzitivních zemích je zatím na počátku. V tomto článku proto poskytujeme informace o trendech v ukazatelích chudoby a pracovní intenzity v období 2005 – 2013 za sedm středoevropských zemí, přičemž podrobněji se zaměřujeme na Českou republiku a Slovenskou republiku (dále ČR a SR). K tomu využíváme dat mezinárodního šetření *European Union – Statistics on Income and Living Conditions* (dále EU-SILC), která dovolují sledovat souvislosti mezi ekonomickým postavením osob a situací domácností.

Článek je strukturován následujícím způsobem. V první části představujeme zvolené ukazatele chudoby – ohrožení příjmovou chudobou a finanční obtíže domácností.

Ve druhé části ukazujeme jejich trendy za minulou necelou dekádu na základě dat šetření EU-SILC.

Ve třetí části pak představujeme proměnné a výzkumné soubory použité v následné analytické části a popisujeme metodiku logistické regresní analýzy. Analýza ukázala, že pracovní intenzita domácností je důležitým faktorem ohrožení příjmovou chudobou i finančních obtíží domácností, který i přes jisté oslabení zůstává silný.

1. Ukazatele chudoby a pracovní intenzity v šetření EU-SILC

Od roku 2005 se ve všech členských státech Evropské unie (dále EU) a ještě v několika dalších evropských státech provádí šetření EU-SILC. Národní šetření jsou harmonizována Eurostatem, a pro výzkumné účely jsou badatelům poskytovány komparativní mezinárodní soubory za jednotlivce a domácnosti. V některých aspektech – zejména pokud jde o příjmové ukazatele – se však některé státy odlišují (podrobněji ke srovnatelnosti proměnných v uvedeném šetření viz Mysíková, 2011).

V členských státech EU je pro komparativní účely nejčastěji používán ukazatel *ohrožení příjmovou chudobou (at-risk-of-poverty rate)*, v němž jsou disponibilní příjmy domácnosti vztaženy k národnímu mediánu. Jedná se tedy o relativní koncept měření chudoby založený na nepřímém přístupu k měření individuálního blahobytu, který vychází z předpokladu racionálně uvažujících jednotlivců (Želinský, 2010). Každý krok vedoucí od zjištění příjmů domácnosti ke stanovení tohoto ukazatele chudoby je ovšem určitou arbitrární volbou.

Nejprve jsou různě veliké domácnosti přepočteny na jeden společný základ. Podle zvolené ekvivalenční škály (tzv. modifikované škály OECD) se první dospělé osobě v domácnosti přiřazuje váha 1,0; každému dítěti do 13 let (včetně) váha 0,3 a všem dalším osobám váha 0,5. Přepočet tedy bere v úvahu tzv. úspory z rozsahu dané tím, že náklady na bydlení a společnou domácnost nerostou lineárně s počtem členů rodiny, resp. zčásti nerostou vůbec. Hranice ohrožení příjmovou chudobou je pak stanovena na 60 % národního mediánu příjmu domácnosti přepočteného podle uvedené ekvivalenční škály.

Vedle ukazatele ohrožení příjmovou chudobou (v zájmu stručnosti budeme nadále hovořit pouze o *příjmové chudobě*) využíváme dále výpovědi domácností, jak vycházejí se svými celkovými příjmy (nadále budeme hovořit o *finančních obtížích*). V tomto případě jsou odpovědi zaznamenávány na šestibodové škále, od hodnocení „s velkými obtížemi“ až po „velmi snadno“. Ve slovenském dotazníku se odpovědi pohybují mezi variantami „s velkými těžkostmi“ a „velmi ľahko“.

Naše volba deklarovaných *finančních obtíží domácnosti* jako druhého ukazatele chudoby je dána především jeho výrazným kontrastem vůči indikátoru příjmové chudoby. Oba zmíněné ukazatele se totiž ve výsledcích překrývají velmi málo. Jde o dosti odlišné optiky, které můžeme nazvat „objektivní“ a „subjektivní“. Uvozovky jsou namístě, neboť „objektivní“ výpočet je zatížen volbou jednotlivých kroků ze strany expertů a v konečném důsledku jde o politické rozhodnutí. A z druhé strany zase „subjektivní“ odhad ze strany domácností může být ve skutečnosti poměrně objektivní, protože bere v úvahu řadu dalších okolností, které se z kalkulace příjmů určit nedají, především výdajové a dluhové zátěže.

Pokud jde o ukazatel *pracovní intenzity domácnosti*, je konstruován Eurostatem na základě informací o ekonomické aktivitě členů domácností v jednotlivých měsících roku předcházejícího sběru dat šetření EU-SILC, tedy v měsících odpovídajících referenčnímu období ročního příjmu. Uvažovány jsou pouze osoby ve věku 18 – 59 let, studenti do 24 let jsou vyřazeni.² Počet měsíců, kdy tito členové domácnosti pracovali, je vydělen počtem měsíců, kdy pracovat mohli (tj. počet členů násobený dvanácti). Pokud je tento podíl nižší než 0,2; jedná se o velmi nízkou pracovní intenzitu. Mezi domácnosti s velmi nízkou pracovní intenzitou tak patří jak samostatně žijící jednotlivci, který pracoval dva měsíce v roce, tak domácnost o šesti členech ve věku 18 – 59 let, z níž jeden pracoval po celý rok.

V této souvislosti musíme upozornit na jednu významnou okolnost týkající se dat EU-SILC. Jejich sběr je prováděn zpravidla v jarních měsících příslušného roku, avšak pokud jde o příjmy, dotazy se týkají jejich souhrnu za předchozí rok. Ekonomická aktivita je uváděna za jednotlivé měsíce předchozího roku a rovněž za současné období sběru dat. Takže například v případě EU-SILC 2006 šetření proběhlo v roce 2006, avšak ukazatele *příjmů* i *pracovního zapojení* členů domácnosti se vztahují k roku 2005. V souladu s praxí Eurostatu i národních statistických úřadů používáme k označení období rok šetření. Jako zdůvodnění se uvádí, že odhad příjmu založený na příjmovém referenčním období lze považovat za nejlepší možný ukazatel aktuálního příjmu (Eurostat, 2010).

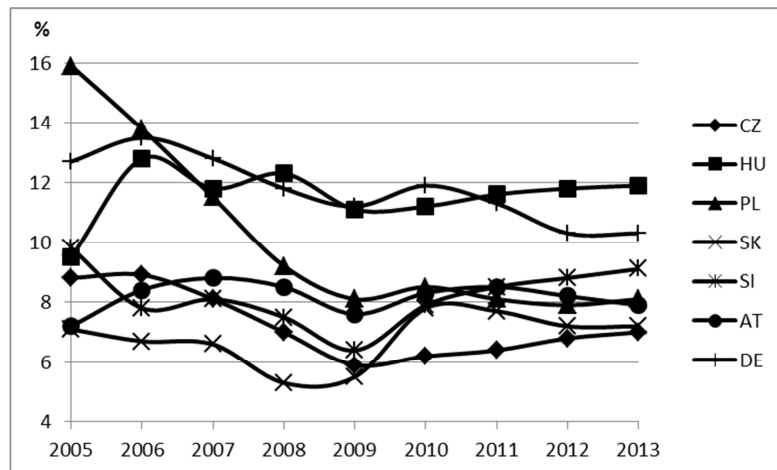
2. Vývoj ukazatelů pracovní intenzity a chudoby ve středoevropském kontextu

Dříve než přistoupíme k analýze specifického vlivu pracovní intenzity na chudobu v ČR a SR, zasadíme vysvětlované ukazatele do středoevropského a vývojového kontextu. K tomu využíváme údaje o trendech založených na sérii doposud provedených šetření EU-SILC za vybraných sedm středoevropských zemí. Ke dvěma zemím našeho hlavního zájmu připojujeme pro účely porovnání další tři tranzitivní země – Maďarsko, Polsko a Slovinsko – a dále dvě středoevropské země vyspělé tržní ekonomiky – Rakousko a Německo.

Ve všech sledovaných indikátorech je jednotkou pozorování osoba, což znamená, že charakteristiky zjištěné u domácností jsou připisány všem osobám, které v nich žijí. Vážením se výsledky přepočítávají na celé populace sledovaných zemí, resp. jejich specifikované subpopulace.

² Pro účely naší analýzy používáme odlišný podsoubor a rozlišujeme *vlastní pracovní intenzitu sledované osoby* a *pracovní intenzitu ostatních členů domácnosti v pracovním věku*. Detailní postup je popsán v části 3.

G r a f 1

Osoby v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou (% v populaci 18 – 59 let)

Poznámka: CZ – Česká republika; HU – Maďarsko; PL – Polsko; SK – Slovenská republika; SI – Slovinsko; AT – Rakousko; DE – Německo.

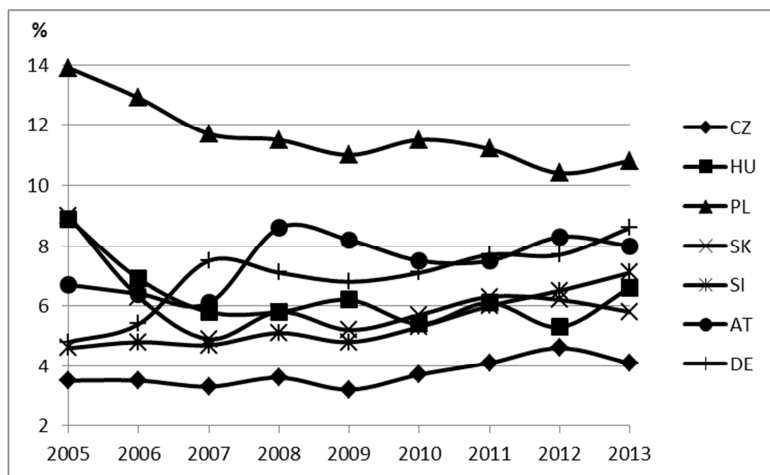
Zdroj: EU-SILC (Eurostat Table ilc_lvhl14).

V grafu 1 je uvedeno procento osob v aktivním věku žijících v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou. Sledované země se dělí do dvou skupin. Vysoký podíl těchto osob nacházíme v Maďarsku a – poněkud překvapivě – v Německu. V ostatních zemích se tento podíl soustřeďuje do rozmezí 7 – 9 %, do něhož se po rychlém snížení v „předkrizovém“ období dostal příslušný ukazatel také za Polsko. V ČR a SR je podíl osob žijících v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou vůbec nejnižší ze sledovaných zemí. Jde dokonce o téměř nejnižší úroveň v rámci celé EU.³

V grafu 2 je sledováno procento pracujících osob ohrožených příjmovou chudobou. V tomto případě jako jediný „outlier“ vystupuje Polsko, a to i přes značný pokles ukazatele ve sledovaném období. Jedná se zřejmě hlavně o rolnické domácnosti, kde příjmový ukazatel selhává kvůli značnému podílu naturálních zdrojů. Ostatní země jsou rozmístěny v rozpětí 4 – 9 %, tedy poněkud širším než v předchozím případě. Zde se objevuje rozdíl mezi dvěma zeměmi vyspělé tržní ekonomiky, kde je úroveň sledovaného ukazatele vyšší, a tranzitivními zeměmi (s výjimkou zmíněného Polska), kde je jeho úroveň nižší. Nejnižší procento zaměstnaných osob ohrožených příjmovou chudobou je v ČR (podobně jako v případě ohrožení příjmovou chudobou celé populace), SR se však za ni postupně dostalo ze všech zemí nejbližší.

³ Podle šetření EU-SILC 2013 nejnižší procento osob žijících v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou nacházíme překvapivě v Rumunsku (6,4 %), přičemž nižších hodnot dosahují pouze nečlenské státy EU zahrnuté do tohoto šetření (Norsko, Island a Švýcarsko).

Graf 2

Příjmová chudoba pracujících osob (%)

Poznámka: CZ – Česká republika; HU – Maďarsko; PL – Polsko; SK – Slovenská republika; SI – Slovinsko; AT – Rakousko; DE – Německo.

Zdroj: EU-SILC (Eurostat Table ilc_li04, employed persons).

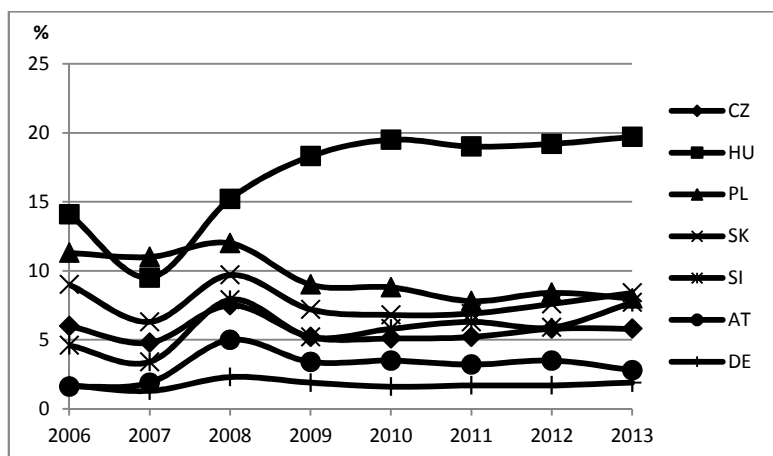
Trendy v grafech 1 a 2 ukazují sblížení ukazatelů za sledované země z rozpětí až 10 procentních bodů (p. b.) v roce 2005 do rozpětí nanejvýš 7 p. b. v roce 2013. V obou případech zaznamenalo příznivý vývoj Polsko. Dopad ekonomické recese se projevil v ČR i SR na přelomu let 2009 a 2010, a to poněkud odlišně. Zatímco v ČR se nepatrně zvýšil podíl domácností s velmi nízkou pracovní intenzitou a výrazněji pak jejich ohrožení příjmovou chudobou, v SR naopak došlo v uvedeném období ke skoku ohledně nízké pracovní intenzity, avšak jen k nepatrnému zvýšení příjmové chudoby. Odlišnost vývoje v obou zemích může být vysvětlena poněkud lepším výkonem sociálního systému na Slovensku v řešení problémů nezaměstnaných, možná však spíše tím, že pracovní intenzita se zde snížila v nízkopříjmových domácnostech, které byly ohroženy příjmovou chudobou již předtím.

V grafu 3 sledujeme procento zaměstnaných osob s finančními obtížemi. V souladu s metodikou Eurostatu je z otázky, jak vycházejí domácnosti s příjmy, použita varianta „s velkými obtížemi“. Stav a vývoj finančních obtíží se zásadně liší od stavu a vývoje příjmové chudoby znázorněné v předchozím grafu. Náš zájem se ovšem týká pracujících osob, na které jsou vztaženy charakteristiky domácností.

Zjištěná úroveň ukazatele se od indikátoru příjmové chudoby výrazně odlišuje. Především nejméně časté finanční obtíže trvale vykazují populace pracujících Německa a Rakouska. Pokud jde o tranzitivní země, v průběhu zachyceného

období došlo ke značnému sblížení ukazatelů mezi státy, s výraznou výjimkou Maďarska. Tam se podíl pracujících osob žijících v domácnostech s velkými finančními obtížemi už v „předkrizovém“ období velmi zvýšil a posléze ustálil na jedné pětině sledované populace. Pořadí zemí se v průběhu sledovaného období téměř nezměnilo, z tranzitivních zemí je na tom nejlépe ČR, následuje Slovinsko, Polsko a Slovensko.

Graf 3

Finanční obtíže pracujících osob (%)

Poznámka: CZ – Česká republika; HU – Maďarsko; PL – Polsko; SK – Slovenská republika; SI – Slovinsko; AT – Rakousko; DE – Německo.

Zdroj: EU-SILC (vlastní výpočet).

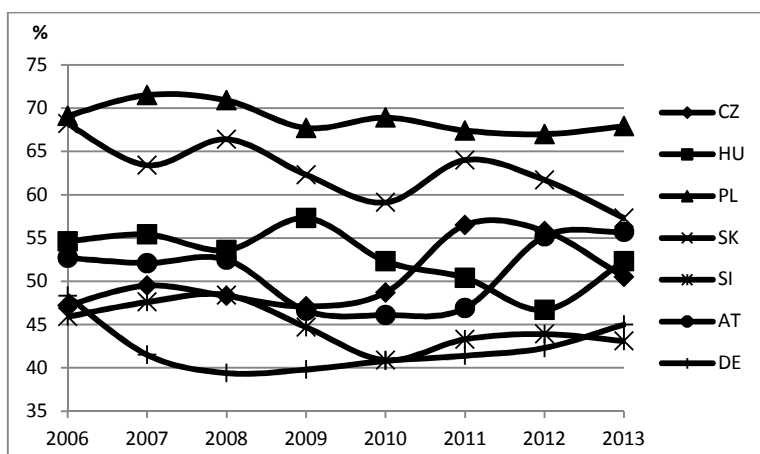
Odlišnost pohledů založená na dvou sledovaných ukazatelích chudoby naznačuje, že jejich překrytí je velmi malé. Korelace mezi nimi se pohybuje v rozmezí hodnot Pearsonova koeficientu 0,09 (v Rakousku) a 0,35 (v Maďarsku). Zatímco v Rakousku pouze 8 % pracujících osob v domácnostech spadajících pod „příjmově chudé“ vykazuje současně velké finanční obtíže, v Maďarsku je to 56 %. V Německu je zmíněné překrytí obou ukazatelů podobně slabé jako v Rakousku, v tranzitivních zemích kromě Maďarska se však pohybuje kolem 20 %. Znamená to, že pod kritérium příjmové chudoby povětšinou spadají osoby, jejichž domácnosti nehlásí velké finanční obtíže, nicméně často deklarují finanční obtíže menšího rázu.

Velký nesoulad ukazatelů se ukazuje i v opačném pohledu, kdy totiž většina domácností vykazujících velké finanční obtíže nespadá pod kritérium ohrožení příjmovou chudobou. Toto procento je o něco nižší v obou západních zemích (77 % v Rakousku a 66 % v Německu) a také v Polsku (67 %), nicméně v ostatních zemích se pohybuje na vysokých hodnotách v rozmezí 80 – 85 %. Uvedený nesoulad

vysílá velmi kritický signál ohledně výpovědní schopnosti standardního ukazatele ohrožení příjmovou chudobou a upozorňuje na nutnost jeho doplnění alternativními indikátory.

Graf 4

Podíl osob v domácnostech s pracujícími členy na populaci vykazující příjmovou chudobu (%)

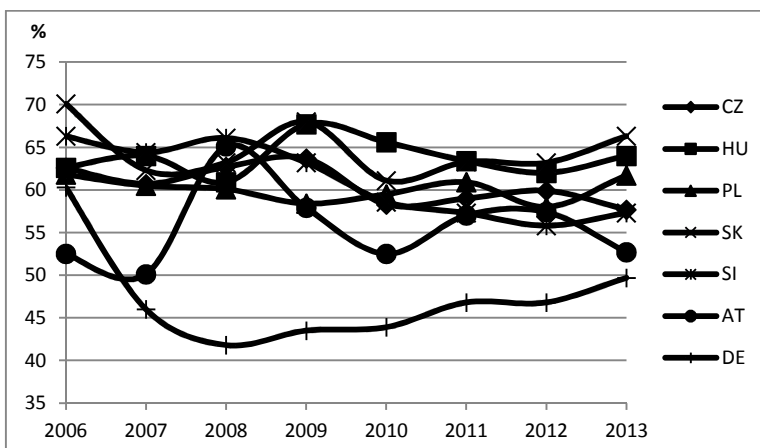

Poznámka: CZ – Česká republika; HU – Maďarsko; PL – Polsko; SK – Slovenská republika; SI – Slovinsko; AT – Rakousko; DE – Německo.

Zdroj: EU-SILC (vlastní výpočet).

Graf 5

Podíl osob v domácnostech s pracujícími členy na populaci vykazující finanční obtíž (%)

Poznámka: CZ – Česká republika; HU – Maďarsko; PL – Polsko; SK – Slovenská republika; SI – Slovinsko; AT – Rakousko; DE – Německo.

Zdroj: EU-SILC (vlastní výpočet).

Výpočty sledující míry příjmové chudoby a finančních obtíží pracujících osob neodpovídají na otázku, jak se domácnosti s pracujícími členy podílejí na příjmové a finanční chudobě celé populace. Jinými slovy, jak významný díl z celého objemu chudoby či finančních obtíží v dané zemi připadá na domácnosti s pracujícími členy, na rozdíl od domácností důchodců, popř. jiných neaktivních osob. Procenta zobrazená v grafech 4 a 5 ukazují jejich úroveň a vývoj. V těchto grafech jsme vynechali první šetření EU-SILC provedené v roce 2005. Důvodem je extrémní rozkmit zejména v případě ukazatele příjmové chudoby v prvním šetření, kdy byly výzkumné soubory nejmenší.

Rozdíly mezi zeměmi se zásadně liší podle ukazatelů. V ukazateli příjmové chudoby se podíl osob žijících v domácnostech s pracujícími členy pohybuje v širokém pásmu mezi 40 % (Německo) a 70 % (Polsko), s mírnou tendencí k jejich sblížení. Pokud jde o ČR a SR, na rozdíl od celkové míry příjmové chudoby, která se za dobu zachycenou v šetřeních EU-SILC nezměnila takřka vůbec, složení souboru ohrožených příjmovou chudobou se změnilo poměrně výrazně, a to v obou zemích protichůdně: zatímco podíl osob žijících v domácnostech s pracujícími členy ohrožených příjmovou chudobou se v ČR zvýšil (s výkyvem nahoru v letech 2011 a 2012), v SR se snížil (s výkyvem dolů v letech 2010 a 2013), takže obě země si jsou nyní v tomto ukazateli velmi blízké.

V ukazateli finančních obtíží se objevuje až překvapivá podobnost tranzitivních zemí, v nichž se osoby žijící v domácnostech s pracujícími členy podílejí na celkové populaci dotčené velkými finančními obtížemi 60 – 70 %. Oproti tomu v Rakousku a v Německu (kde je ovšem procento populace s finančními obtížemi daleko nejnižší) připadá jedna polovina na osoby s pracujícími členy v domácnosti a druhá polovina na osoby v domácnostech důchodců a dalších neaktivních osob. V obou zemích našeho zájmu se podíl osob v domácnostech s pracujícími členy na tomto ukazateli snížil, rozdíl však zůstává značný: na Slovensku (spolu s Maďarskem) je podíl osob v domácnostech s pracujícími členy na ukazateli finančních obtíží ze sledovaných zemí nejvyšší.

3. Výzkumné soubory a proměnné analýzy vlivu pracovní intenzity na chudobu

Pro analýzu vlivu pracovní intenzity na příjmovou chudobu a finanční obtíže v ČR a SR používáme soubory osob a domácností šetření EU-SILC provedených v letech 2006, 2010 a 2013. Z analýzy jsme vyloučili data prvního šetření EU-SILC z roku 2005 z toho důvodu, že soubor osob v pracovním věku byl v ČR v prvním roce šetření takřka poloviční než v následujících letech, takže některé kategorie vysvětlovaných proměnných neměly dostatečné zastoupení. Pro roky 2006 a 2010 používáme evropský mezinárodní soubor, zatímco pro rok 2013 národní soubory.

Výchozí jsou pro nás soubory jednotlivců, které omezujeme na pracující osoby ve věku 18 – 64 let, k nimž přidáváme osoby starší 64 let, které jsou zaměstnané, nebo podnikají – pro zjednodušení výkladu je všechny nazýváme *osobami v pracovním věku*. K nim pak připojujeme ze souborů osob charakteristiky dalších členů domácnosti z hlediska jejich ekonomické aktivity, a ze souborů domácností pak příjmy pro výpočet příjmové chudoby a dále deklarovanou proměnnou finančních obtíží.

Vysvětlované proměnné vstupující do dvou modelů naší analýzy byly definovány takto:

Indikátor příjmové chudoby – vysvětlovaná proměnná nabývá hodnoty 1, pokud se domácnost sledované osoby nachází pod stanovenou hranicí ohrožení příjmovou chudobou, v opačném případě je roven nule. V datech EU-SILC je tento indikátor odvozený z příjmů domácností za kalendářní rok předcházející době šetření, jedná se tedy o „roční“ ukazatel.

Indikátor finančních obtíží – vysvětlovaná proměnná nabývá hodnoty 1, pokud osoba vypovídající o situaci domácnosti uvedla, že domácnost vychází s měsíčním příjmem „s velkými obtížemi“ anebo „s obtížemi“, zatímco nulové hodnoty nabývá v ostatních případech.⁴ V tomto případě se odchylujeme od metodiky Eurostatu použité v grafech 3 a 5. Tento indikátor hodnotí současnou situaci a jedná se tedy o „aktuální“ ukazatel.

Ohledně vztahu příjmové chudoby či finančních obtíží a pracovní intenzity je nutné připomenout, že oba sledované ukazatele jsou založeny na situaci celé domácnosti. Je-li domácnost indikována jako ohrožená příjmovou chudobou nebo deklarující finanční obtíže, je tato charakteristika připsána všem jejím členům. Materiální situace pracujících osob je ovlivněna nejen jejich vlastním výdělkem, ale ještě dalšími okolnostmi. Pracující osoba se může ocitnout v pásmu příjmové chudoby či zažívat finanční obtíže zejména ze tří důvodů: (1) její výdělek je nízký, (2) její pracovní intenzita je slabá, anebo (3) pracovní příjem dané osoby je dostačující, ale v domácnosti jsou další členové, kteří jsou ekonomicky neaktivní. Nasnadě jsou samozřejmě kombinace některých či všech tří možností.

Mezi oběma modely jsou, vzhledem k odlišnému referenčnímu období, drobné rozdíly. Nejprve se zaměříme na popis proměnných v modelu vysvětlujícím (roční) příjmovou chudobu. Vliv pracovního příjmu je zachycen zahrnutím pracovních charakteristik, které ovlivňují výši výdělku, mezi vysvětlované proměnné modelu (podobně jako u běžných mzdových regresních modelů). Protože

⁴ Důvodem sloučení obou kategorií byla špatná odhadovací schopnost modelů a neuspokojivé výsledky testů modelu pro Českou republiku, pokud hodnota 1 vysvětlované proměnné zahrnovala pouze „velké obtíže“.

v šetření EU-SILC se zjišťované pracovní charakteristiky týkají aktuálního stavu, je v analýze příjmové „roční“ chudoby nutně dalším omezením zkoumaného souboru také *pracovní aktivita osob v současnosti*, neboť jen tyto osoby odpovídají na potřebné otázky. Jsme si ovšem vědomi skutečnosti, že pracovní charakteristiky v některých případech nemusejí odpovídat příjmům za předchozí kalendářní rok. Přijímáme tak předpoklad, který v některých případech nemusí platit, že současné pracovní charakteristiky mají vliv na příjmovou „roční“ chudobu. Takto ostatně postupují všechny studie o mzdách a příjmech založené na datech EU-SILC.

Všechny vysvětlující proměnné v analýze – kromě věku a jeho kvadrátu – jsou převedeny do podoby *dummy* a jejich detailní popis je uveden v tabulce 1. Detailněji je třeba vysvětlit dvě *dummy* proměnné týkající se pracovní smlouvy, kde referenční skupina není zřejmá. Proměnná „trvalá smlouva“ zachycuje zaměstnance se smlouvou na dobu neurčitou, „dočasná smlouva“ pak zaměstnance se smlouvou na dobu určitou, ale také jiné formy smluv či dohod.⁵ Referenční skupinou k těmto dvěma proměnným týkajícím se zaměstnanců jsou osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ).

Pokud jde o indikaci pracovní intenzity, na kterou se především soustřeďuje náš zájem, používáme v analýze dva ukazatele:

Pracovní intenzita sledované osoby je odvozena z počtu odpracovaných měsíců za předchozí kalendářní rok, přičemž podmínkou pro zařazení osoby do zkoumaného souboru je její pracovní aktivita po dobu alespoň jednoho měsíce. Pracovní intenzita je pak překódována na dvě *dummy* proměnné: *vysoká pracovní intenzita* (kdy osoba pracovala více než polovinu roku) a *plná pracovní intenzita* (kdy osoba pracovala celý rok). Referenční skupinou jsou osoby, které pracovaly pouze půl roku či méně.

Pracovní intenzita ostatních členů domácnosti v pracovním věku je měřena počtem měsíců, kdy tito členové domácnosti pracovali, vyděleným celkovým možným počtem měsíců, kdy mohli pracovat (stejně jako v uvedeném přístupu Eurostatu). Pro naši analýzu je proměnná překódována do pěti *dummy* proměnných: nulová, nízká (více než nula, ale méně než 0,5); poloviční (0,5); vysoká (více než 0,5; ale méně než 1) a plná pracovní intenzita. Referenční skupinou jsou osoby, v jejichž domácnosti není žádný další člen v pracovním věku.

U „aktuálního“ ukazatele finančních obtíží zachycují vysvětlující proměnné pouze dvě ze tří zmíněných možných příčin. V prvním případě se vysvětlující proměnné zahrnující pracovní charakteristiky shodují. V tomto případě také

⁵ V analýze ČR v roce 2013, kdy byla použita národní data, je v kategorii dočasných smluv zahrnuta i práce bez smlouvy (9 případů), v ostatních případech tato možnost z definice Eurostatu představuje chybějící hodnoty.

současné pracovní charakteristiky plně odpovídají referenčnímu období vysvětlované proměnné. Analyzovaný výzkumný soubor je omezen na aktuálně pracující osoby. Druhá skupina proměnných zachycující vlastní pracovní intenzitu osob tak pozbývá smysl. Třetí skupina proměnných se liší od předchozího přístupu v tom, že zachycuje pracovní intenzitu ostatních členů domácnosti v pracovním věku pouze v současném stavu, tedy odpovídá podílu pracujících členů. Překódování na dummy proměnné je shodné jako v předchozím případě a referenční skupinou zůstávají osoby, v jejichž domácnosti není žádný další člen v aktivním věku.

T a b u l k a 1

Vysvětlované proměnné v logistické regresní analýze

Proměnná	Dummy proměnná nabývá hodnoty 1, když:	Referenční skupina
<i>Pracovní intenzita osoby:</i>		
– vysoká – plná	pracovní intenzita = (0,5; 1) pracovní intenzita = 1	poloviční a nižší, tj. pracovní intenzita = (0; 0,5)
<i>Pracovní intenzita ostatních členů domácnosti v aktivním věku:</i>		
– nulová – nízká – poloviční – vysoká – plná	pracovní intenzita = 0 pracovní intenzita = (0; 0,5) pracovní intenzita = 0,5 pracovní intenzita = (0,5; 1) pracovní intenzita = 1	v domácnosti není další člen v pracovním věku
<i>Pracovní charakteristiky a kontrolní proměnné:</i>		
Muž	muž	žena
Středoškolské vzdělání Vysokoškolské vzdělání	ISCED 3 – 4 ISCED 5 – 6	základní či nižší vzdělání (ISCED 0 – 2)
Věk Věk ²	(diskrétní proměnná) (diskrétní proměnná)	– –
Dítě 0 – 2 let Dítě 3 – 5 let Dítě 6 – 17 let	v domácnosti žije alespoň 1 dítě ve věku 0 – 2 let v domácnosti žije alespoň 1 dítě ve věku 3 – 5 let v domácnosti žije alespoň 1 dítě ve věku 6 – 17 let	bez dětí ve věku 0 – 2 let bez dětí ve věku 3 – 5 let bez dětí ve věku 6 – 17 let
Neaktivní osoba 65+ let	v domácnosti žije alespoň 1 nepracující osoba ve věku 65 a více let	bez nepracujících osob ve věku 65 a více let
Hustě obydlená oblast Středně obydlená oblast	obce s nejméně 1 500 obyvatel na km ² a 50 000 obyvatel obce s nejméně 300 obyvatel na km ² a 5 000 obyvatel	řídce obydlená oblast
Manažerská/vedoucí pozice	zaměstnanec v manažerské/vedoucí pozici nebo OSVČ se zaměstnanci	zaměstnanec bez podřízených nebo OSVČ bez zaměstnanců
Smlouva – trvalá Smlouva – dočasná	zaměstnanec s pracovní smlouvou na dobu neurčitou zaměstnanec s pracovní smlouvou na dobu určitou, dohody	OSVČ
Velikost firmy 11 – 49 Velikost firmy 50+	počet lidí v místní jednotce firmy nebo organizace, kde osoba pracuje = (10; 50) počet lidí v místní jednotce firmy nebo organizace, kde osoba pracuje ≥ 50	velikost firmy = <1; 10>

Zdroj: EU-SILC.

4. Logistická regresní analýza vlivu pracovní intenzity na chudobu

Pro analýzu specifického vlivu pracovní intenzity na ukazatele chudoby aplikujeme metodu logistické regrese. Volba této metody je dána charakterem vysvětlovaných dichotomických proměnných.⁶ Logistická regrese je dána funkcí⁷ (detailněji viz např. Hosmer a Lemeshow, 2005):

$$g(x) = \ln [p(x) / (1 - p(x))] = \beta_0 + \beta_1 x \quad (1)$$

kde $p(x)$ je podmíněná pravděpodobnost, že nastane vysvětlovaný jev vzhledem k x (neboli $P(Y = 1/x)$), tedy v našem případě, že respondent je klasifikován jako příjmově chudý, resp. má finanční obtíže.

Z jejích výstupů namísto koeficientů uvádíme poměry šancí (*odds ratios*). Šance, že příjmová chudoba, resp. finanční obtíže, se vyskytne u osob s vysvětlovanou proměnnou $x = 1$, je definována jako $p(1) / (1 - p(1))$. Podobně šance, že příjmová chudoba, resp. finanční obtíže, se vyskytne u osob s vysvětlovanou proměnnou $x = 0$, je definována jako $p(0) / (1 - p(0))$. Poměr šancí (OR) je dán rovnicí (Hosmer a Lemeshow, 2005, s. 49):

$$OR = [p(1)/(1 - p(1))] / [p(0)/(1 - p(0))] = e^{\beta_1} \quad (2)$$

Pro příklad: je-li *odds ratio* pro proměnnou „muž“ rovno 2, znamená to, že příjmová chudoba, resp. finanční obtíže, nastává u mužů s dvakrát větší šancí než u žen. Naopak, bude-li *odds ratio* rovno 0,5; potom muži vykazují poloviční (neboli o 50 % nižší) šanci příjmové chudoby, resp. finančních obtíží, než ženy.

Model 1 v tabulce 2 sleduje faktory příjmové chudoby, v prvé řadě vliv pracovní intenzity sledované osoby, který je v obou zemích významný. V ČR v roce 2006 měly osoby pracující nadpoloviční část roku o 81 % a osoby pracující po celý rok dokonce o 91 % nižší šanci příjmové chudoby než osoby pracující méně než půl roku.

V následujících letech se výhoda osob pracujících nadpoloviční část roku oproti osobám pracujícím méně než půl roku poněkud snížila, a zejména v roce 2010 se zvětšil i rozdíl v poměru šancí příjmové chudoby mezi osobami s vysokou a plnou pracovní intenzitou. Nicméně příjmová chudoba zůstala i nadále velmi výraznou doménou osob pracujících méně než půl roku.

⁶ Ukazatel finančních obtíží byl překódován na dichotomickou proměnnou z původní šestibodové škály. Alternativní možností tedy bylo použít ordinální logistickou regresi využívající plnou zjišťovanou škálu odpovědí. Výsledky byly kvalitativně totožné a interpretace vedla ke stejným závěrům.

⁷ Pro ilustraci v textu uvádíme jenom základní formu funkce s jedinou vysvětlující proměnnou, avšak vzhledem k záměru studie je zřejmé, že v modelu je zahrnuto více vysvětlujících proměnných.

T a b u l k a 2

Rizika příjmové chudoby a finančních obtíží (logistická regrese, odds ratios)

	Příjmová chudoba						Finanční obtíže					
	Česká republika			Slovenská republika			Česká republika			Slovenská republika		
	EU-SILC 2006	EU-SILC 2010	EU-SILC 2013	EU-SILC 2006	EU-SILC 2010	EU-SILC 2013	EU-SILC 2006	EU-SILC 2010	EU-SILC 2013	EU-SILC 2006	EU-SILC 2010	EU-SILC 2013
Pracovní intenzita osoby:												
- vysoká	0.19***	0.45***	0.31***	0.49***	0.45**	0.42**	-	-	-	-	-	-
- plná	0.09***	0.09***	0.18***	0.28***	0.21***	0.15***	-	-	-	-	-	-
Pracovní intenzita ostatních členů domácnosti v aktivním věku:												
- nulová	1.16	1.23	2.22***	1.95***	1.14	1.72**	1.32**	1.35***	1.28**	1.39**	1.26*	1.45***
- nízká	0.51***	0.40***	1.15	0.83	0.63**	0.68*	1.06	1.12	0.87	1.14	1.30**	1.32**
- poloviční	0.09***	0.22***	0.30***	0.43***	0.19***	0.19***	0.83*	0.80**	0.84*	0.94	0.71***	0.86
- vysoká	0.06***	0.06***	0.16***	0.24***	0.07***	0.16***	1.11	0.75**	0.74**	0.82	0.55***	0.79*
- plná	0.03***	0.05***	0.11***	0.21***	0.10***	0.11***	0.47***	0.48***	0.58***	0.49***	0.50***	0.54***
Pracovní charakteristiky a kontrolní proměnné:												
Muž	0.58***	0.79*	0.73**	0.76**	0.81	0.58***	0.83***	0.80***	0.85***	0.84***	0.82***	0.87**
Středoškolské vzdělání	0.61**	0.49***	0.88	0.75	1.26	0.40***	0.62***	0.62***	0.58***	0.59***	0.47***	0.52***
Vysokoškolské vzdělání	0.20***	0.38***	0.68	0.43**	1.34	0.25***	0.39***	0.36***	0.29***	0.45***	0.31***	0.35***
Věk	1.19***	1.22**	1.10**	1.10**	1.01	1.10**	1.01	1.00	1.01	0.95**	0.96**	0.97*
Věk ²	1.00***	1.00***	1.00***	1.00**	1.00	1.00*	1.00	1.00	1.00	1.00**	1.00*	1.00
Dítě 0 - 2 let	0.87	0.50***	0.20***	1.14	1.17	0.50***	1.05	0.96	1.31**	1.17	0.78**	0.72***
Dítě 3 - 5 let	0.93	1.07	0.60**	1.70***	0.71	1.48**	1.40***	1.34***	0.98	1.02	1.26**	1.00
Dítě 6 - 17 let	3.28***	2.89***	2.34***	3.19***	3.26***	3.22***	1.59***	1.52***	1.44***	1.22***	1.26***	1.35***
Neaktivní osoba 65+ let	0.06***	0.15***	0.16***	0.19***	0.11***	0.25***	0.91	1.02	0.95	1.00	0.89	0.95
Hustě obydlená oblast	1.04	0.60***	0.70**	0.64***	0.65***	0.70**	1.27***	1.11	1.05	0.74***	0.95	1.23***
Středně obydlená oblast	1.40**	0.75*	0.78*	0.67***	0.78*	0.88	1.11	0.98	1.11	0.78***	1.10	1.26***
Manažerská/vedoucí pozice	0.52**	0.68*	0.50***	0.73*	1.04	0.75	0.79**	0.67***	0.70***	0.54***	0.64***	0.61***
Smlouva - trvalá	0.92	0.39***	0.29***	0.29***	0.10***	0.14***	1.31***	1.40***	1.46***	1.52***	1.37***	1.42***
Smlouva - dočasná	1.45	0.50***	0.60**	0.51***	0.20***	0.31***	1.90***	2.03***	2.56***	1.67***	2.25***	1.78***
Velikost firmy 11 - 49	0.99	0.81	0.77	0.72***	0.78*	0.84	1.10	1.01	1.07	0.90	1.09	1.00
Velikost firmy 50+	0.85	0.58***	0.63**	0.48***	0.47***	0.78	1.02	0.89	0.97	0.85**	1.04	0.72***
Konstanta	0.07**	0.04***	0.13*	0.31	0.98	1.28	0.15***	0.42**	0.33**	1.41	1.13	1.30
N ¹	7311	8749	7847	6432	7101	6428	7386	8822	7989	6538	7171	6588
Nagelkerke R ²	0.38	0.32	0.32	0.24	0.34	0.33	0.14	0.14	0.14	0.12	0.12	0.10

Poznámka: * statisticky významný na 10% hladině významnosti; ** statisticky významný na 5% hladině významnosti; *** statisticky významný na 1% hladině významnosti. Statistická významnost vysvětlujících proměnných byla odvozena z Wald testů. ¹ Nevážené. Všechny modely zahrnují kategorie zaměstnání (ISCO) jako vysvětlující proměnné.

Zdroj: EU-SILC (vlastní výpočet).

Také v SR vykazuje pracovní intenzita sledované osoby významný vliv na výskyt příjmové chudoby, avšak rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi pracovní intenzity nebyly zpočátku tak výrazné jako v ČR. V roce 2006 znamenala práce po větší část roku, ve srovnání s pracovní aktivitou do půl roku, snížení šance na příjmovou chudobu na polovinu (o 51 %) a práce po celý rok na necelou jednu třetinu (o 72 %). V dalších letech sice poměr šancí u těchto dvou kategorií poklesl, nicméně pracovní intenzita osoby nadále hraje o něco menší roli než v ČR.

Také pracovní intenzita ostatních členů domácnosti v pracovním věku má značný vliv na výskyt příjmové chudoby. Zjišťujeme, že v ČR během sledovaného období vzrostl vliv nulové pracovní intenzity ostatních členů domácnosti (resp. tento faktor nabyl statistické významnosti až v roce 2013). V SR v roce 2006 měly osoby, v jejichž domácnosti jsou nepracující členové, v porovnání se situací, kdy tam žádní další členové nejsou, téměř dvakrát vyšší šanci příjmové chudoby. V roce 2013 však tento poměr šancí mírně poklesl. Není překvapivé, že pracující osoby jsou na tom z hlediska výskytu příjmové chudoby lépe, když v domácnosti nejsou žádní další členové v pracovním věku, než když tam další členové jsou, ale nepracují.

Pokud pracují i další členové domácnosti, byť v průměru méně než polovinu roku, šance zařazení mezi příjmově chudé osoby se snižuje ve srovnání s domácnostmi bez členů v pracovním věku. Pokud jde o statistickou významnost u nulové a nízké pracovní intenzity ostatních členů domácnosti, v obou zemích (až na jednu výjimku) platí, že významný vliv se projevuje jen u jedné z těchto kategorií.

To naznačuje, že ve srovnání s domácnostmi bez dalších členů v pracovním věku existuje křehká hranice mezi tím, kdy velmi nízká pracovní intenzita ostatních členů zvyšuje výskyt příjmové chudoby a kdy už napomáhá toto riziko snížit. Ke značnému snížení poměru šancí dochází, když ostatní členové domácnosti pracují v průměru polovinu roku a více. V ČR byl tento efekt nejvýraznější v roce 2006, přičemž v dalších letech oslabil. V SR měla pracovní intenzita ostatních členů domácnosti na počátku sledovaného období poněkud slabší vliv na snížení poměrů šancí výskytu příjmové chudoby, avšak během dalších let její vliv posílil.

V obou zemích má tedy pracovní intenzita ostatních členů domácnosti významný vliv na snížení výskytu příjmové chudoby, který se však vyvíjel opačnými směry: zatímco v ČR vliv pracovní intenzity sledované osoby i ostatních členů na snížení výskytu příjmové chudoby poklesl, v SR se zvýšil.

Pokud jde o další osobní a pracovní charakteristiky, muži vykazují nižší šanci výskytu příjmové chudoby než ženy, což je v souladu s rozdílem výdělků mezi pohlavími. Tento rozdíl se však neprojevil vždy jako statisticky významný. Protože vzdělání má pozitivní vliv na příjmy, šance výskytu příjmové chudoby se

směrem k vyššímu vzdělání snižuje (relativně k základnímu vzdělání). Totéž se týká i dalších pracovních charakteristik, u kterých lze očekávat pozitivní dopad na výdělek. Za pozornost stojí porovnání poměru šancí příjmové chudoby u zaměstnanců (s rozlišením druhu pracovní smlouvy) a osob samostatně výdělečně činných (OSVČ – referenční skupina). Zaměstnanci s trvalou pracovní smlouvou vykazují oproti OSVČ nižší šanci výskytu příjmové chudoby než osoby s dočasným pracovním vztahem oproti OSVČ. Dočasné pracovní poměry totiž zahrnují zkušební lhůty a různé formy dohod, kde mzdy bývají zpravidla nižší. Obě kategorie zaměstnanců však stejně vykazují nižší šanci výskytu příjmové chudoby než OSVČ. Pokud tedy měříme chudobu pomocí deklarovaných příjmů, jsou na tom podnikatelé hůře než zaměstnanci.

Z ostatních kontrolních proměnných poskytuje zajímavé výsledky přítomnost dalších členů domácnosti, konkrétně dětí a ekonomicky neaktivních osob od 65 let. V ČR se v letech 2010 a 2013 přítomnost dětí ve věku 0 – 2 let projevila statisticky významným snížením šance výskytu příjmové chudoby oproti osobám bez dětí v tomto věku. Shoda s dobou pobírání rodičovského příspěvku nasvědčuje tomu, že příspěvek kompenzuje výpadek pracovního příjmu jednoho z rodičů natolik, že osoby žijící v domácnostech s dětmi v tomto věku jsou méně vystaveny výskytu příjmové chudoby než osoby z domácností bez dětí nebo se staršími dětmi. V SR se podobný vztah projevilo pouze v roce 2013, navíc šanci výskytu příjmové chudoby zde zvyšuje přítomnost dětí v předškolním věku 3 – 5 let (kdy končí nárok na rodičovský příspěvek) – osoby s dětmi ve věku 3 – 5 let mají o polovinu větší šanci výskytu příjmové chudoby než osoby bez dětí v tomto věku. Přítomnost dětí ve věku 6 – 17 let zvyšuje šanci výskytu příjmové chudoby ve srovnání s jejich nepřítomností v obou zemích, zatímco přítomnost neaktivních osob starších 65 let ji, ve srovnání s jejich nepřítomností, naopak snižuje. Rovněž příjem z důchodů tedy napomáhá snížení rizika příjmové chudoby.

Model 2 v tabulce 2 sleduje faktory finančních obtíží, tedy že domácnost se svými příjmy vychází „s velkými obtížemi“ nebo „s obtížemi“. Oproti Modelu 1 zjistíme zejména mnohem slabší vliv pracovní intenzity ostatních členů domácnosti v pracovním věku. Šance výskytu finančních obtíží začíná být nižší než u osob, v jejichž domácnosti další členové v pracovním věku nejsou, až při poloviční pracovní intenzitě ostatních členů. Pokud všichni ostatní členové pracují, šance výskytu finančních obtíží je v obou zemích zhruba poloviční oproti situaci, kdy v domácnosti další takoví členové nejsou. V porovnání s propočtem poměru šancí příjmové chudoby domácnosti samy tedy hodnotí svoji finanční situaci kritičtěji a ani plná pracovní intenzita ostatních členů nepomůže riziko finančních obtíží eliminovat. Důvodem je to, že domácnosti v hodnocení své finanční situace berou v úvahu celkovou bilanci hospodaření, na rozdíl od ukazatele založeného pouze na příjmech.

Také v případě finančních obtíží vykazují muži menší šanci jejich výskytu než ženy (přibližně o 20 %), přičemž uvedený poměr šancí je statisticky významný a stabilní v čase. Rovněž vzdělání má statisticky významný vliv, který se během sledovaných let ještě mírně zvýšil. V roce 2013 měly osoby s vysokoškolským vzděláním zhruba třetinovou šanci výskytu finančních obtíží ve srovnání s osobami se základním vzděláním. Z pracovních charakteristik je nutné vydvihnout vliv závislého zaměstnání oproti OSVČ. Oproti Modelu 1 pozorujeme výrazně vyšší šanci výskytu finančních obtíží u obou skupin zaměstnanců (s trvalou i dočasnou smlouvou), než mají OSVČ. Jde tedy o opačný výsledek, kterému je třeba věnovat pozornost.

Výpověď o finančních obtížích bere v úvahu širší aspekty hospodaření domácností, přičemž zřejmě zčásti eliminuje podhodnocení deklarovaných příjmů. Nemusí se jednat pouze o úmyslné či neúmyslné uvedení nižších příjmů či opomenutí jejich některých složek, ale i o to, že zachytit část příjmů určenou pro domácnost je v případě mnohých OSVČ velmi obtížné (Večerník, 2011). I když ponecháme stranou – zajisté významnou – šedou ekonomiku, podnikatelské účetnictví umožňuje zahrnout do nákladů různé položky, které mohou částečně sloužit i k osobním účelům, anebo zohlednit náklady fixním podílem, zatímco reálné náklady jsou nižší. Zjednodušeně řečeno, cílem OSVČ je snížit daňový základ na minimum, což se může odrazit v daňových přiznáních stejně tak jako v odpovědích na dotazy týkající se hospodaření domácností ve statistických šetřeních.

Rovněž přítomnost dětí a ekonomicky neaktivních osob starších 65 let v domácnosti má jiný vliv na riziko finančních obtíží než na riziko příjmové chudoby. Statisticky významná souvislost mezi přítomností dětí ve věku 0 – 2 let a výskytem finančních obtíží se objevuje v ČR v roce 2013 jako pozitivní (osoby s dětmi v tomto věku mají o 31 % vyšší šanci finančních obtíží než osoby bez těchto dětí v domácnosti), v SR v letech 2010 a 2013 jako negativní. V obou zemích je ovšem šance výskytu finančních obtíží vyšší, jsou-li v domácnosti děti starší než tři roky, než pokud tam děti v dané věkové kategorii nejsou (podobně jako v Modelu 1), přičemž však tento efekt je mnohem slabší. Přítomnost neaktivních osob starších než 65 let nemá v Modelu 2 (na rozdíl od Modelu 1) statisticky významný vliv na snížení šance výskytu finančních obtíží, což nasvědčuje faktu, že důchody starších členů nejsou pro domácnosti natolik dostačující, aby jim výrazněji pomohly vycházet s jejich příjmy.

5. Diskuse a závěr

Chudoba domácností s pracujícími členy je tématem nabývajícím na významu. Již *OECD Employment Outlook 2009* (OECD 2009) mu věnoval ve své zprávě celou kapitolu na základě zjištění, že jakkoli zaměstnání chudobu výrazně

redukuje, neřeší celý problém. V souvislosti s cíli *Strategie Evropa 2020* EU bylo téma podrobně pojednáno ve studiích *Employment and Social Developments in Europe 2011 a 2012* (ESDE, 2011; ESDE, 2012). Zpracování dat EU-SILC za období 2006 – 2011 v druhé z nich ukázalo, že chudoba pracujících osob se výrazně zvýšila v jedné třetině členských států EU, z tranzitivních zemí zejména v Rumunsku a Bulharsku; ČR i SR však patří k zemím, kde uvedený ukazatel zůstal na stejné úrovni.

Z iniciativy Evropské komise byly chudobě pracujících rovněž věnovány národní studie *Sítě nezávislých expertů pro sociální začleňování* za rok 2010, které za ČR zpracoval Sirovátka (2010) a za SR Kusá a Gerbery (2010). Zatímco česká studie mohla navázat na některé předchozí poznatky speciálního výzkumu zaměřeného na chudou populaci zpracovaného Sirovátkou a Marešem (2006), slovenští autoři museli za svoji zemi konstatovat, že „in-work poverty doposud nebyla explicitním předmětem akademického nebo na politiky zaměřeného výzkumu“ (Kusá a Gerbery, 2010, s. 2).

Pokud jde o výzkum využitý ve zmíněné české studii, autoři v jeho interpretaci ukázali, že zaměstnané či pracující osoby představují významnou část příjmově znevýhodněných osob. V této souvislosti zkoumali rovněž kvalitu zaměstnání, která je spojena s jeho stabilitou. „Indikátory kvality zaměstnání potvrzují, že ať jsou aktuálně zaměstnaní či jsou naopak nezaměstnaní, pohybují se příjmově znevýhodnění lidé vesměs na sekundárním trhu práce.

To pak znamená, že jejich zaměstnání většinou z nich (asi dvěma třetinám) nepřináší možnosti postupu, ani možnosti vzdělávání; asi polovinu příliš fyzicky vyčerpává, téměř polovině neumožňuje slušný výdělek, nedává jistotu a asi ve čtyřiceti procentech případů vyžaduje dlouhé dojíždění“ (Sirovátka a Mareš, 2006, s. 637).

Pokud jde o slovenský výzkum, je třeba upozornit na kontextuální analýzu dat šetření EU-SILC za tranzitivní země (Kabát, Bojnec a Stávková, 2013). Autoři v ní ukázali vývoj příjmové chudoby v různých kategoriích populace v pěti zemích střední Evropy v letech 2005 – 2010. Zaměstnané osoby jsou – v porovnání s nezaměstnanými, důchodci a dětmi – ohroženy chudobou nejméně, přičemž v SR u nich za uvedené období došlo k výrazné redukci ohrožení, podobně jako v Maďarsku a Polsku. Autoři rovněž zkoumali změnu v postavení těchto zemí na základě 27 strukturálních indikátorů, přičemž zjistili přiblížení ČR a SR vůči EU-15, na rozdíl od Bulharska, Litvy a Rumunska, které se naopak západoevropským zemím vzdálily (Kabát, Bojnec a Stávková, 2013, s. 20).

Šetření EU-SILC, které pro nás bylo jediným zdrojem dat, neumožnilo jít do takových podrobností kvality zaměstnání, jak to mohli udělat na základě cíleného výzkumu Sirovátka a Mareš. Zato však umožnilo posoudit specifický vliv

pracovní intenzity na indikátory chudoby v rámci celé populace v jednotlivých zemích a letech. V naší analýze jsme zvolili optiku osob (na rozdíl od optiky domácností) a sledovali vliv pracovní intenzity rozdělené do pěti kategorií od nulové po plnou. Šlo tedy o mnohem podrobnější pohled, než jaký nacházíme v postupu Eurostatu, v jehož dokumentech jsou specificky sledovány pouze „pracovně velmi chudé“ domácnosti vykazující pracovní intenzitu pod hranicí 20 % (Eurostat, 2013).

Sledované trendy ve středoevropských zemích ukazují poměrně dobrou kondici ČR a SR v ukazatelích pracovní intenzity a s ní související chudoby, která je na poměrně nízké úrovni. Na rozdíl od celkové míry ohrožení příjmovou chudobou, která se za sledované období nezměnila takřka vůbec, složení souboru chudých se změnilo poměrně výrazně, a to někdy protichůdně: zatímco v ČR podíl pracujících osob žijících v domácnostech ohrožených chudobou se zvýšil, na Slovensku se snížil, takže příslušné ukazatele si jsou nyní v obou zemích mnohem podobnější. Také v případě finančních obtíží došlo k velkému sblížení obou zemí v průměrech i specifických skupinách populace. V porovnání se SR čelí v ČR větším finančním obtížím nezaměstnaní a menším obtížím všechny ostatní kategorie, zejména pak důchodci.

V logistické regresní analýze specifického vlivu pracovní intenzity na chudobu jsme k vysvětlujícím proměnným připojili též charakteristiky ostatních osob v domácnostech, kde žijí. Pokud jde o příjmovou chudobu, v obou zemích je vliv pracovní intenzity sledované osoby na její snížení velmi významný, nicméně v ČR je o něco silnější než v SR.

Ohrožení chudobou nicméně zůstává výraznou doménou osob pracujících méně než půl roku. Pokud jde o finanční obtíže, zjišťujeme zejména mnohem slabší vliv pracovní intenzity ostatních členů domácnosti. Znamená to, že je-li brána v úvahu celková bilance hospodaření, ani plná pracovní intenzita ostatních členů domácnosti nesnižuje riziko finančních obtíží tak výrazně, jako když uvažujeme jen relativní příjmy.

Zásadní poznatkem, který se ovšem týká analýzy chudoby obecně, je odlišnost v zachycení rizikové populace „objektivním“ příjmovým a „subjektivním“ finančním ukazatelem. Indikátor *at-risk-of-poverty rate*, který je nejpoužívanější v mezinárodních srovnáních a aplikován v sociálně-politické sféře, má slabou výpovědní schopnost pro finanční problémy, tak jak je vnímají samotné domácnosti.

Jinými slovy, existuje nemalý podíl osob, jejichž domácnosti nejsou „oficiálně“ vykazovány jako ohrožené chudobou, a přesto se potýkají s vážnými finančními problémy. Souběžné použití alternativních indikátorů je tudíž ve výzkumu chudoby i v sociální politice na ni zaměřené nutností.

Literatura

- CANTILLON, B. – van MECHELEN, N. – PINTELON, O. – van den HEEDE, A. (2004): Household Work Intensity and the Adequacy of Social Protection in the EU. [Working Paper, No. 12/04.] Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.
- ESDE (2011): Employment and Social Developments in Europe 2011. Luxembourg: European Commission. ISBN 978-92-79-21313-7.
- ESDE (2012): Employment and Social Developments in Europe 2012. Luxembourg: European Commission. ISBN 978-92-79-27159-5.
- EUROSTAT (2010): Algorithms to Compute Social Inclusion Indicators Based on EU-SILC and adopted under the Open Method of Coordination (OMC). Doc. LC-ILC/39/09/EN-rev.1 1.
- EUROSTAT (2013): Individual Employment, Household Employment and Risk of Poverty in the EU. A Decomposition Analysis. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-29045-9.
- FRAZER, H. – MARLIER, E. (2010): In-Work Poverty and Labour Market Segmentation in the EU: Key Lessons. EU Network of Independent Experts on Social Inclusion. Brussels: European Commission.
- HOSMER, D. W. – LEMESHOW, S. (2005): Applied Logistic Regression. Second edition. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- KABÁT, L. – BOJNEC, Š. – STÁVKOVÁ, J. (2013): Gainers and Losers from Economic Growth and Economic Recession. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 61, č. 1, s. 3 – 23.
- KUSÁ, Z. – GERBERY, D. (2010): Slovak Republic. In-work Poverty and Labour Market Segmentation. A Study of National Policies. Peer Review in Social Protection and Social Inclusion and Assessment in Social Inclusion. On behalf of European Commission, DG Employment, Social Affairs, and Equal Opportunities. Dostupné z: <file:///C:/Users/user/Downloads/SK_report%20in%20work%20poverty%202010.pdf>.
- MYSÍKOVÁ, M. (2011): EU-SILC a jeho metodologická úskalí: mezinárodní srovnatelnost a příjmové proměnné. *Data a výzkum – SDA Info*, 5, č. 2, s. 147 – 170.
- OECD (2009): OECD Employment Outlook 2009. Tackling the Jobs Crisis. Paris: OECD Publishing. ISBN 9789264067912.
- SPANNAGEL, D. (2013): In-work Poverty in Europe – Extent, Structure and Causal Mechanisms. COPE project (Combating Poverty in Europe). Dostupné z: <http://cope-research.eu/wp-content/uploads/2013/03/D3.1_Poverty_and_its_socio-economic_context_in_Europe.pdf>.
- SIROVÁTKA, T. (2010): Czech Republic. In-work Poverty and Labour Market Segmentation. A Study of National Policies. Peer Review in Social Protection and Social Inclusion and Assessment in Social Inclusion. On behalf of European Commission, DG Employment, Social Affairs, and Equal Opportunities. Dostupné z: <file:///C:/Users/user/Downloads/CZ_report%20in%20work%20poverty%202010.pdf>.
- SIROVÁTKA, T. – MAREŠ, P. (2006): Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 42, č. 4, s. 627 – 655.
- VEČERNÍK, J. (2009): Czech Society in the 2000s: A Report on Socio-Economic Policies and Structures. Praha: Academia.
- VEČERNÍK, J. (2011): Self-Employment in the Czech Republic and CEE Countries: Persons and Households. *Post-Communist Economics*, 23, č. 3, September 2011, s. 359 – 376.
- WARD, T. – OZDEMIR, E. (2009): Measuring Low Work Intensity – An Analysis of the Indicator. [ImPROVE Discussion Paper, No. 13/09.] Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.
- ŽELINSKÝ, T. (2010): Porovnanie alternatívnych prístupov k odhadu individuálneho blahobytu domácností ohrozených rizikom chudoby. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 58, č. 3, s. 251 – 270.

Zdroje dat

V tomto článku používáme individuální data mezinárodního šetření EU *Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*, které jsou autorům k dispozici na základě smlouvy uzavřené mezi Eurostatem a Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. 265/2014. Konkrétně jde o následující soubory průřezových dat: EU-SILC UDB 2005 – version 5 of August 2009, EU-SILC UDB 2006 – version 3 of August 2009, EU-SILC UDB 2007 – version 6 of August 2011, EU-SILC UDB 2008 – version 6 of March 2014, EU-SILC UDB 2009 – version 6 of March 2014, EU-SILC UDB 2010 – version 5 of March 2014, EU-SILC UDB 2011 – version 4 of August 2014, EU-SILC UDB 2012 – version 2 of August 2014, EU-SILC UDB 2013 – version 1 of March 2015.

K logistickým regresím za rok 2013 (tab. 2) byly použity národní soubory šetření za ČR a SR, které byly poskytnuty pro výzkumné účely Českým statistickým úřadem a Štatistickým úradom Slovenskej republiky.

Grafy 1 a 2 se opírají o tabulky Eurostatu přístupné na:

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>>.